

»Preiskovalnemu novinarstvu« na rob

Že na tiskovni konferenci, na kateri je bila predstavljena knjiga pokojnega študenta FDV Matjaža Šuena z naslovom *Preiskovalno novinarstvo*, sem izrazil predvsem dvoje: prvič, da je v splošni suši na tem področju pri nas vendarle izšel nekakšen priročnik za novinarje, ki se ukvarjajo predvsem s pisanjem o »temnih plateh« slovenske družbe, in drugič, da jim je na tej fakulteti po daljšem obdobju uspelo objaviti knjigo, ki ni le pomembna za slovensko novinarstvo nasploh, ampak je hkrati tudi v spomin nekomu, ki je bil še premlad, da bi lahko izrazil vse, kar je zmož v času, ko se je lotil orati ledino v *novinarstvu*, ki ima veliko podobnosti s preiskovanjem.

Že zato bi veljalo tematizirati razmejitev med preiskovanjem in raziskovanjem. Na Slovenskem se je tako v novinarstvu kot v ustreznih organih državnega nadzorstva dokaj utrdil pojem »raziskovanje« za dejavnosti in opravila, ki z »raziskovanjem« nimajo nič skupnega. Za odpravljanje izraza »raziskovanje« in delovanje, ki to ni, sem si prizadeval že več desetletij predvsem zaradi pravilnega opredeljevanja dela, ki ga opravljajo tako v novinarstvu kot pri kakršnem koli preiskovanju odklonskosti v družbi sploh, in za razločevanje tistega, kar je tipično za odkrivanje »resnice« v drugačnem kontekstu in z drugimi nameni, ki jih ne nazadnje celo pri nas določa ustrezna zakonodaja o znanstvenoraziskovalni dejavnosti. To razločevanje ni toliko pomembno za pravnoformalno dojemanje posameznih dejavnosti, kot je vsebinsko in s tem v zvezi tudi z drugimi okoliščinami, ki delujejo tako na preiskovanje po eni kot na raziskovanje po drugi plati.

Ker sta »razkrivanje« in posredovanje informacij za obveščanje javnosti – v novinarstvu, dokaj enaki tisti dejavnosti, ki pomeni zbiranje, dokumentiranje, vrednotenje in sporočanje podatkov ustreznim organom pregona zaradi izvedbe kazenskega postopka, gre zato za delovanje, ki ga na obeh straneh lahko nazivamo s »preiskovanjem«. Preiskovanje torej ni raziskovanje, cilji obeh so različni, izvajalci prav tako in uporabniki tudi. Najbolj pa se razločujejo »izsledki«. Že zato mi ni bilo težko prepričati pisca (glej *Preiskovalno novinarstvo*, str. 26), da je tisto, o čemer je želel pisati, res preiskovanje in ne raziskovanje, torej »Preiskovalno novinarstvo« in ne raziskovalno. Pri tem pa moram reči, da tudi v represivnih mehanizmih družbe še vedno ponekod raziskujejo in ne preiskujejo kazniva dejanja, imajo toliko in toliko »neraziskanih« kaznivih dejanj in ne nepreiskanih itd.

Če z upravičenostjo sprejemamo »preiskovalno novinarstvo« ne le kot pojem, ampak tudi dejavnost, mu moramo priznati izredno POMEMBNO VLOGO, ne nazadnje tudi pri DRUŽBENEM NADZOROVANJU, ki jo javna občila opravljajo nasploh, preiskovalno novinarstvo pa še posebej. Javna občila imajo pri odklonskosti in v kriminalni politiki katere koli družbe vedno večji pomen. Najprej so občila predvsem senzibilizator za najrazličnejša vprašanja odklonskosti, kar lahko vidimo zlasti pri nas v zadnjih letih in v zvezi z različnimi »afalami«. Prav zaradi njih bi morda lahko rekli, da »afale« postajajo to, kar so, tudi s pomočjo medijev. Kajti mediji omogočajo pri recipientu ne le obveščenost (saj so večinoma edini vir podatkov), ampak ustvarjajo javno mnenje, oblikujejo ali pomagajo oblikovati prav določena stališča, ustvarjajo zaskrbljenost, strah, če ne celo sovražnost itd. Pri tem pa največkrat vzbujajo več čustvenega zanimanja za kriminal kot razumskega, zaradi česar so tudi odzivi predvsem čustveni (glej npr. Delo: Pisma bralcev) in manj racionalni.

Javna občila vplivajo tudi na vedenje in mišljenje ljudi, posredujejo vedenjske vzorce, sodelujejo pri ustvarjanju ali razpadanju vrednot, pomagajo pri presojanju in vrednotenju ljudi, dogodkov, pojavov in procesov ter ne nazadnje *ustvarjajo* t. i. *protikriminalno javno mnenje* (primerjaj pri nas protikorupcijsko gibanje, ki se hkrati tudi močno politizira).

Preiskovalno novinarstvo pa ni le to, saj ima dosti bolj poudarjeno »nadzorstveno vlogo«. Ta je očitna zlasti pri odkrivanju in obravnavanju (preiskovanju) odklonskih neustreznih, nepravilnih, nezakonitih in nasploh nezaželenih pojavov in ljudi, pri razvrščanju in klasificiranju ljudi in pojavov oziroma pri njihovem tipologiziranju in stigmatiziranju. Stigma pa je vedno izraz javnega spektakla in kot sestavina določenega načina kaznovanja ter ne nazadnje izraz zaničevanja in opozorilo za negativni zgled drugim, ki ga ni treba ponavljati.

Novinarstvo je gotovo predvsem zaradi obveščanja. Zato se »preiskovalno« pri tem ne razločuje. Javna občila tudi poučujejo, opozarjajo, izobražujejo in še kaj. Toda, *nadzorstvena vloga*, ki je večja zlasti pri preiskovalnem novinarstvu, *ima zanj še poseben pomen*, kajti pri svojem delu opozarja na vire zla, na postopke njegovega nastajanja, na vzročnost, na načine delovanja, vpliva na varnostno kulturo, omogoča samovarovanje, nas seznanja s posledicami, napotuje k odvrčanju in preprečevanju in nas hkrati napeljuje na individualno in skupinsko varovanje tudi z raznimi opozorili, napotki, nasveti in še čim. Vse to in še kaj sodi k oblikovanju določenega javnega mnenja, ki je lahko neizogiben dejavnik kriminalne politike ali posameznih dejavnosti predvsem kriminalne prevencije, če ne kar določene stopnje družbenega nadziranja.

Zato predvsem preiskovalno novinarstvo lahko deluje na spreminjanje tako družbenega kot skupinskega in individualnega življenja, zaradi česar se *zanj povsod potegujejo različne politične sile*. Politične stranke se namreč zavedajo, da ima zlasti preiskovalno novinarstvo tudi zanje lahko velik integrativen, izobraževalen in ne le informativen ter analitični pomen, ki se marsikdaj izrablja za manipuliranje.

Preiskovalno novinarstvo je zato *izreden »neformalni kontrolizem«*, ki se ne ukvarja samo z odklonskostjo in njenimi nosilci, ampak nadzoruje tudi mehanizme državnega nadzora in prav tako oblast in politiko. Zato je njegov pomen tudi socialnopsihološki in ne le vzgojno-izobraževalni ter socialnopedagoški. Je po eni plati dokaj samostojna inštitucija, kot je lahko po drugi korumpirani dejavnik, dekla politike trenutka ali služabnik elit in mogočnikov. Kolikor gre pri njem po eni plati videti predvsem pozitivno vlogo, ne gre nikoli zanemariti pojavov senzacionalizma, voajerizma, šokantnosti, kršitev človekovih pravic in državljskih svoboščin, zlasti če gre za *vdiranje v zasebnost in nenadzorovano razpolaganje z različnimi podatki*.

Zato preiskovalno novinarstvo nikoli ni daleč od »rumenega tiska«, od pisanja koserij in zatekanja h glosam. Kajti, informacije, ki jih ni mogoče kot preverjene posredovati v katerem koli javnem občilu, je mogoče uporabiti za kaj drugega na drug način. Pri tem se lahko marsikdaj izrazi celo več od tistega, kar bi se lahko pri preverjenem pisanju o odklonih, kajti tudi podtikanja, navdihovanja, napeljevanja, sugeriranja itd. so namenjena tako določenim interesom, namenom in ciljem, ki marsikdaj niso le novinarjevi. O tem pa bi res potrebovali ne le preiskovalno, ampak pravo »raziskovalno novinarstvo«, s katerim bi lahko razkrivali vse tisto, kar je v novinarstvu narobe.

Pisanje in razgrinjanje kakršnih koli informacij o kriminalu in odklonskosti nas poleg do zdaj omenjenih namenov vedno tudi zabava, če hočemo priznati ali ne, zato je namenjeno tudi komercialnim ciljem. S kriminalom se da

služiti tako ali drugače, kar je že zdavnaj ugotovil celo Marx in o njem mnogi drugi tudi sodobni kriminologi. Kriminal omogoča delo velikemu številu ljudi, zaradi česar mu dajejo tudi pozitivni pomen in ne le negativnega. Zaradi kriminala so nastali številni poklici, med katerimi je tudi preiskovalno novinarstvo, ki posreduje dobre in slabe vesti, razgrinja dvome in tegobe, razkriva posamezne usode in nas seznanja predvsem z »zlom«. Zato so »črne kronike« najpogostejše komunikacijsko ukvarjanje s kriminalom, ki široke množice poučuje o človeškem vedenju in tudi odzivanju nanj. Preiskovalno novinarstvo se nam zato pogosto kaže kot pooblaščen poznavalec človeške družbe, kot avtonomen razkrivalec odklonskosti, kot vest človeštva in kot dokumentarist odklonskosti, ki se včasih (tudi pri nas) preveč približuje policijskim vlogam, čeprav je njegova »proizvodnja sporočil« drugačna in brez legitimne moči, za katero pri preiskovalnih organih stoji država.

Zato »preiskovanje« tudi v novinarstvu ustvarja občutek moči, pogosto se dojema kot določen privilegij ali vsaj kot status, ki omogoča manipuliranje in vplivanje. Kajti, poročanje o ljudeh, odkrivanje zla, razpolaganje z »viri« in njihovo varovanje, diskretnost informacij, tekmovanje z drugimi kontrolizmi, uporabljanje istih virov in informacij za različne namene, vpletanje v organizacijo družbenih ali skupinskih razmer itd. vzbujajo vtise izjemnosti in posebnosti, nesamokritičnosti ali celo »zvezdnštva« (glej R. Klančnik, Delo, 7/7-1994, s. 16). Od tod *potreba po* deontologiji preiskovalnega novinarstva, po ustreznem obravnavanju kršitev novinarskega etičnega kodeksa in po *pravilnem razmerju med dvema pravicama*: pravici do informiranja in pravici do obveščeniosti. In ker pri nas nimamo koncepta kriminalne politike, tudi ne moremo priti do ustrezne vloge preiskovalnega novinarstva in javnih občil pri zatiranju in omejevanju odklonskosti, hkrati ko je še posebej treba problematizirati javno sporočanje informacij, ki kakor koli zadevajo državne, uradne, vojaške, poklicne, poslovne in druge, ne nazadnje tudi zasebne tajnosti in prav tako dejanje, ki pomenijo razžalitev, obrekovanje, žaljivo obdolžitev in opravljanje, pa tudi očitanje kaznivega dejanja z namenom zaničevanja.

Zlasti za preiskovalno novinarstvo je značilno, da opravlja množično vlogo neformalne kontrolizacije, torej možnost nadzorovanja katerega koli posameznika, skupin ali celih delov, strank in politike, poleg vsega drugega. Zato je »kontrolizem,« ki je lahko zelo nevaren in pogosto vprašljiv. Čeprav ga v marsičem omejuje ustrezni etični kodeks, to seveda ne pomeni veliko, če ga novinarji ne poznajo, če se ne ravna po njem in ne opravljajo svojih nalog v skladu z njim.

Vsem javnim občilom se sicer na splošno pripisuje pomen družbenega nadzorovanja in ker služijo temu namenu, si jih pogosto laste politične sile, kar je docela normalno, saj je politika (kakršna koli) ustanova za upravljanje, če ne celo obvladovanja družbe ali dejavnik usmerjanja njenih posameznih delov in velikih skupin ljudi s cilji, ki si jih zastavljajo tako za sedanost kot za prihodnost. S tem morata računati tako politika kot novinarstvo, še posebej preiskovalno, ki najbolj odkriva in obravnava vse tisto, kar je v človeški družbi narobe in nas pri tem seznanja z različnimi ekscesi, dogodki, pojavi, procesi in njihovimi nosilci, ne glede na to iz katerih družbenih skupin izhajajo in ne glede na to iz kakšnih vzrokov to počenjajo. Te pa poleg organov državne represije – predvsem policije, odkriva tudi preiskovalno novinarstvo in nas seznanja z »umazaniam družbenim perilom«, za katero sicer pravijo, da ga predvsem »pere« policija, toda tudi preiskovalno novinarstvo se temu ne more izogniti. Zato sta si *vlogi obeh dejavnosti povsem podobni*, le njihovi cilji so različni in prav tako tudi metode in razpoložljiva sredstva.

Vendar mora preiskovalno novinarstvo, ki nas predvsem obvešča, čeprav se tega loteva s »preiskovanjem« in s posebnimi načini oskrbovanja informacij, ki so

za takojšnjo uporabo, pri opisovanju dejavnosti storilcev računati na posledice »javnega informiranja«. (Kajti kdor je prvi, je boljši, sposobnejši, udarnejši, bolj obveščen, predvsem na tekočem, seznanjen »iz prve roke«, razpolaga z viri itd.). Pri tem zlasti zasluži osrednjo pozornost »modus operandi« storilcev. Z njim se hkrati odpira vprašanje, komu več pozornosti: dejanju ali storilcu, storilčevemu ravnanju ali opisovanju njegove osebnosti, načinu storitve dejanja ali razmeram in okolju, iz katerih storilec izhaja. Ker je storilčevo življenje nevarneje obravnavati, kar dokazuje razmeroma visoko število pred sodišči obravnavanih novinarjev v zadnjih letih, in ker se navadno prej zve za dogodek kot za njegovega povzročitelja, je predvsem dejanje ali dogodek tisto, o čemer najpogosteje slišimo in beremo v javnih občilih.

Sporočanje informacij o ljudeh je gotovo treba v preiskovalnem novinarstvu še posebej obravnavati, ne toliko zaradi varnosti novinarjev pred tožbami, kolikor bolj zaradi varstva človekovih pravic in državljskih svoboščin, kar seveda sodi v novinarski etični kodeks in novinarje že same napeljuje na previdnost in obzirnost. Bolj je treba poudariti dvojnost vplivov sporočanja o *delovanju storilcev* in razlaganja njihovega načina delovanja pri ustvarjanju posledice – kot nesprijemljivega ravnanja, ki ima za izid lahko tudi kaznivo dejanje, gospodarski prestop, prekršek itd. Kajti, razlaganje in pojasnjevanje, kako in s čim je kdo kaj napravil, da bi prišel do prepovedane koristi, je vedno *poučno v pozitivnem in negativnem smislu*. V pozitivnem smislu nas lahko opozarja na nevarnost in na potrebo po obrambi (vsa kriminalna prevencija temelji na tem izhodišču), v negativnem pa nas poučuje, kako delati in ravnati pri storitvi podobnih ravnanj, da bi prišli do nezakonitih prednosti in povrhu še – da ne bi bili prijati.

Nevarnost sporočanja o odklonskosti je torej v nepredvidljivih »bumerang dejstvih«, ko se nikoli ne ve, kako bo recipient uporabil informacije, ki mu jih sporoča preiskovalno novinarstvo. Zato je na tem področju recipient ključna oseba v razmerjih; oddajnik – prejemnik informacij. Preiskovalno novinarstvo *ustvarja predvsem enosmernost* v tem procesu, pri čemer nikoli ne ve, kako bo dejansko učinkovalo sporočilo o odklonu, ali bo to zgolj informacija, ali bo informacija uporabljena za neko napotilo v ravnanju, vključno z opozorilom, in od tod predvsem vprašanje, kaj in za koga poročati o načinih delovanja kriminalnega sveta, ko nikoli ne vemo, *kaj bo kdo uporabil za obrambo in kaj za napad*. Pri tem se gotovo srečujemo s simboličnim interakcionizmom, teorijo penetracije, razmišljanjem o »hidden persuaders« (skritimi prepričevalci) in še čim, dosti bolj znanim iz kriminologije kot iz komunikologije. Sploh pa mislim, da bi se s temi in podobnimi vprašanji, ki zadevajo »preiskovalno novinarstvo«, moralo dosti bolj ukvarjati ustrezno raziskovalno in teoretično delo, ki bi ga morda imenovali »*kriminološka komunikologija*« oziroma »*komunikološka kriminologija*«.

Z njima pa se nasploh odpira vprašanje usposabljanja za preiskovalno novinarstvo ne le pri nas, ampak kjer koli po svetu. Ugotavljajo namreč, da večina novinarjev začne s pisanjem v »črne kronike« ali podobne zvrsti pisanja o kriminalu. Sodijo tudi, da ima obveščanje o odklonskosti razmeroma nizek položaj v časnikarstvu, podobno kot naj bi imel kriminalni roman slab ugled v literaturi (Ericson, Beranek, Chan: *Visualising Deviance: A Study of New Organization*, Canada, 1989, 390 strani). Če naj bi bilo tako, potem se ljudje v tej stroki pretežno lotevajo preiskovalnega novinarstva brez pravega znanja, nenačrtno in predvsem »ad hoc«, ker naj bi bilo to novinarstvo samo faza, ki pelje nato drugam – na druga področja.

Ker tovrstnih razmer pri nas ne poznam dovolj dobro in jih presojam le kot

bralec in poslušalec vesti s področja kriminalitete in odklonskosti, menim, da večini novinarjev, ki se ukvarja s posredovanjem informacij o »temnih plateg« slovenske družbe, res manjka dosti znanja in usposobljenosti, da bi lahko ustrezno delovali tako ali drugače, čeprav le občasno v »preiskovalnem novinarstvu«. Zato je njihova dejavnost res bolj namenjena zabavi in komercialnim namenom, česar gotovo ne gre zanemariti, vendar ne more ostati edini cilj.

V posredovanju sporočil preiskovalnega novinarstva, v črnih kronikah ali pri seznanjanju z aferami, posredovanju vesti od državnih nadzorstvenih organov itd. tja do glos in kozerij, je res očitno precejšnje neznanje marsičesa, kar bi bilo potrebno že za ustrezno informiranje, kaj šele za poskuse kakšnih ocen, pregledov ali analiz. In čeprav pri tem ne gre za »raziskovalno novinarstvo«, bi morali tovrstni novinarji večinoma vendarle nekaj vedeti iz kazenskega prava, iz kriminologije ali sociologije odklonskosti, iz psihologije osebnosti in socialne psihologije, morda še viktimologije in penologije, da sploh ne govorim o kriminalistiki in kazenskem postopku, če naj bi sploh šlo za preiskovalno novinarstvo. Menim, da preiskovalno novinarstvo ne bi smelo ostati samo na ravni »proizvodnje rasti« kar tako in zaradi njih samih, marveč bi se moralo v marsičem dvigniti na raven izobraževanja o varnostni kulturi, si ustvariti ustrezno vlogo v kriminalni politiki, se pojavljati kot pojasnjevalec odklonskosti in prevzemati ne le informativne, ampak tudi integrativne vloge pri ustvarjanju protikriminalnega javnega mnenja, in to predvsem s svojo dejavnostjo, ne le kot prenašalec vesti organov državne represije in političnih strank, ki se lotevajo ustvarjanja protikriminalnega mnenja po svojih izhodiščih in zaradi svojih potreb in zaradi tekmovanja z drugimi političnimi strankami pri nas.

Z ustreznješo poklicno izobraženostjo in usposobljenostjo v preiskovalnem novinarstvu bi hkrati odpravljali prenekatero napake in pomanjkljivosti tega poklica. Bilo bi manj kršitev poklicne etike, manj kazenskih pregonov slovenskih novinarjev in bolj zagotovljeno varstvo človekovih pravic in državljskih svoboščin.

Preiskovalno novinarstvo Matjaža Šuena je zato začetek ustvarjanja preiskovalnih novinarjev na Slovenskem, ki naj bi vedeli, kaj je kaj in začeli razločevati tudi med kriminalistiko in kriminologijo, med poklicnostjo kriminologa in kriminalista in še česa, kar tudi pisec sam še ni zmožel in prav tako tudi večina novinarjev tega še ni sposobna. Zato jim svetujem *dopolnilno izobraževanje za to področje*, če jim redno usposabljanje za ustrezni poklic na njihovi fakulteti tega ne omogoča. Kajti njihove vloge ne vidim le v komunikologiji, ampak tudi v družbenem prizadevanju za drugačno kriminalno politiko od sedanje. To bomo v evropeizaciji našega kriminala bolj potrebovali kot kdaj koli do zdaj. Preiskovalni novinarji pa se bolj kot drugi njihovi kolegi vključujejo v »boj s kriminalom«, ki bo dosti bolj nevaren od tistega, ki smo ga imeli v skupni državi z drugimi. Zdaj, ko smo sami, postajamo dosti bolj neodporni in ogroženi zaradi različno organiziranega kriminala kapitalizma, ne nazadnje tudi čedalje bolj uvoženega in mafijskega tipa. Zato je treba ponoviti spoznanje jugoslovanskega kriminologa prof. dr. Mulutinovića, ki je o tem že zdavnaj zapisal takole: »Javna občila ne smejo imeti vloge pasivnega opazovalca, prenašalca informacij po navodilu, kritika brez odgovornosti in posredovalca podatkov brez kritičnosti.«